

Konotativni aspekt značenja: utvrđivanje latentnih dimenzija

DRAGAN JANKOVIĆ

*Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

Cilj ovog istraživanja je bio najpre da se utvrde komponente, a potom i latentne dimenzije od kojih se sastoji konotativna dimenzija značenja kao jedna od dimenzija u hipotetičkom višedimenzionalnom semantičkom prostoru. Istraživanje se sastojalo iz nekoliko faza: najpre je iz pridevskog korpusa srpskog jezika izdvojeno 1267 a zatim višestrukim redukcijama 70 osnovnih komponenti koje su sačinjavali parovi opozitnih prideva (npr. jasno - nejasno, prijatno - neprijatno...). U drugoj fazi 237 ispitanika procenjivalo je 10 po značenju različitih pojmova (*znanje, kamen, ajkula...*) po navedenim pridevima iskazanih u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene. Podaci su obrađeni analizom glavnih komponenti, uz korišćenje *orthoblique* rotacije, za svaki pojam posebno i *stringing out* metodom za sve pojmove zajedno da bi se dobila faktorska struktura invarijantna u odnosu na sadržaj procene. Analizom glavnih komponenti su dobijena 3 faktora: I faktor (skale: prijatno, poželjno, dobro, drago...), II faktor (skale: upečatljivo, inspirativno, motivišuće, veliko...), III faktor (skale: razumljivo, objašnjivo, logično, jasno...) koji najviše podsećaju na emotivno-evaluativnu, konotativnu i kognitivnu dimenziju konotativnog prostora značenja. Rezultati takođe pokazuju da se navedenom formom instrumenta konotativna dimenzija značenja može pouzdano i valjano meriti.

Ključne reči: konotativno značenje, semantički diferencijal, semantički prostor

Problemom značenja bavi se više naučnih disciplina, a posebno značajno mesto zauzima u filozofiji, lingvistici i psihologiji. Iz različitih teorija proisteklih iz navedenih triju disciplina slede i različiti pokušaji definisanja samog pojma značenja. Danas je među filozofima koji se bave semantičkim problemima s pravom preovladalo gledište po kom je značenje jedna vrsta relacije. Pitanje je samo koja je to relacija koju nazivamo značenjem, i da li je to uopšte samo jedna relacija ili ceo kompleks relacija.

Po *formalističkoj (sintaksičkoj) teoriji značenja*, koju je zastupao formalistički pravac u simboličkoj logici (Hilbert, Akerman,...) i u jednoj fazi

svog rada predstavnik Bečkog kruga Rudolf Karnap, znaci nemaju nikakvo drugo značenje sem onog koje dobijaju u *odnosu prema drugim znacima datog jezika*. Reći šta jedan simbol znači, po ovom stanovištu, nije njegovo dovodenje u vezu sa nekim objektom već njegovo interpretiranje pomoću drugih simbola. Nevolje oko prihvatanja ovakve teorije značenja su očigledne. To je teorija koja se odnosi na veštačke, simboličke jezike kakav je jezik matematike i logike. Na nivou prirodnog jezika ovu teoriju je nemoguće zastupati, jer taj jezik ljudima neosporno i služi da bi njegovim terminima nešto saopštili o sebi i svetu u kome žive. Formalističku teoriju značenja je prvenstveno uslovlila težnja da se jezik izdvoji od subjektivnog sveta ljudskog iskustva i od objektivnog sveta prirodnih predmeta i na taj način postigne veća preciznost, egzaktnost i apstraktnost jezika. Na taj način je bilo moguće prevazići višesmislenosti, nepravilnosti i subjektivnosti prirodnog jezika i izgraditi veštačke, strogo formalizovane jezike u kojima svi izrazi imaju precizno određena značenja i sve operacije se izvode u skladu sa eksplicitno formulisanim pravilima (cf. Marković, 1971; Lyons, 1977).

Za razliku od formalističke teorije koja, kao što je rečeno, značenje svodi na relacije među samim znacima jednog jezičkog sistema, *funkcionalistička teorija značenja* tretira značenje jednog simbola kao njegovu *upotrebu* u okviru datog jezičkog sistema. Ova teorija, koja pored simbola pretpostavlja i ljude i njihovo jezičko ponašanje, primenjiva je na svaki jezik, uključujući i svakodnevni. Funkcionalistička teorija je stekla svoju popularnost prvenstveno zahvaljujući uticaju kasnijih shvatanja Ludviga Vitgenštajna, koje se naročito ogleda u naglašavanju uloge konteksta u značenju jednog jezičkog simbola i definisanjem značenja jedne reči njenom upotrebom u jeziku.

Semantičke teorije značenja shvataju značenje kao *odnos između znaka i onog što je njime označeno*. Danas postoje dve osnovne semantičke teorije značenja, u zavisnosti od toga kako se shvataju entiteti koji su znacima predstavljeni i koji prema tome konstituišu njihovo značenje. Ove dve doktrine, nešto obuhvatnije od prethodnih, za nas su posebno interesantne s obzirom na temu koja se u ovom radu obrađuje i s obzirom na njihove implikacije na kasnije empirijske pristupe problemu značenja koje se najčešće sreću u savremenoj semantici i psihologiji.

Po prvoj, *realističkoj teoriji*, značenje je izvestan *realni objekat na koji se znak odnosi*, tj. značenje se tretira kao realni entitet nezavisan od aktualnog ljudskog mišljenja. Prvi istaknuti savremeni logičar koji se bavio problematikom značenja u realističkom duhu - Frege (G. Frege, 1952) - razlikuje dve dimenzije značenja: jedna je "*reference*", tj. neki objektivni entitet koji je simbolom označen, a druga je "*sense*", tj. način na koji je značenje dato u mišljenju. Bertran Rasl (B. Russell), međutim, svojom kauzalnom teorijom

značenja zastupa mišljenje da nikakvi mentalni posrednici između objekta i znaka nisu potrebni da bi se objasnilo značenje (cf. Marković, 1971).

Po drugoj, *konceptualističkoj teoriji*, značenje je izvestan *misaoni entitet, pojam, koji je znakom izražen*. Konceptualističko stanovište je na klasičan način izrazio još Kant, po čijem mišljenju je pojam čisto mentalnog karaktera, i shvaćen je kao apriorna forma ljudskog mišljenja i iskustva. Kasirer (Cassirer), jedan od Kantovih najvećih sledbenika, akcenat stavlja na problem kako mi izgrađujemo naše saznanje o objektivnoj stvarnosti, a ne na "metafizički" problem kakva je stvarnost po sebi. Cilj filozofije tako postaje - po njegovom mišljenju - ispitivanje različitih specifikovanih funkcija i principa pomoću kojih "ljudski duh oformljava stvarnost", tj. kako se vrši "transformisanje pasivnog sveta prostih impresija u svet koji je čisti izraz ljudskog duha". Oznake jezika nikad ne izražavaju prosto opažene objekte po sebi, već su bitno određene i celim duhovnim stavom, orijentacijom čovekovog subjektivnog mišljenja o objektima (cf. Marković, 1971). Objekat o kome se nešto može reći, tj. "saznajni objekat" kako kaže Kasirer, može se jedino odrediti posredstvom svesti subjekta, odnosno primenom jedne složene pojmovne strukture. Ovi subjektivni elementi koji dolaze do izražaja pri izgrađivanju značenja simbola jednog jezika različiti su do izvesne mere u svakom jeziku, usled čega, striktno govoreći, odgovarajuće reči različitih jezika ne mogu nikad biti sinonimi. Njihovo značenje se nikad ne iscrpljuje prostim nabrojanjem objektivnih karakteristika predmeta koji su njima označeni. Ovaj momenat se često zanemaruje u savremenoj semantici koja ima korene više u realističkoj teoriji značenja, i zbog toga, videćemo kasnije, nailazi na ozbiljne teškoće pri istraživanjima značenja. Značenje po konceptualistima, kao što vidimo, predstavlja izvestan mentalni entitet (pojam) koji postoji samostalno i koji se ne može svesti ni na odnos među simbolima, niti na operisanje simbolima (njihovu upotrebu), ni na ljudsko ponašanje, niti na samo čulno iskustvo. Konceptualisti su neosporno u pravu kada insistiraju na tome da značenja simbola nisu proste kopije objektivne realnosti i da čovek nije samo pasivni primalac informacija iz sredine. Sa druge strane, i realisti su u pravu kada tvrde da je najefikasniji način da se nekome ko ne zna jednu reč objasni šta ona znači, ako mu se pokaže predmet koji je tom rečju označen. Nedostaci navedene dve teorije su upravo u tome što svaka previše insistira na svom uglu gledanja problema, zanemarujući onaj drugi. Konceptualisti previše insistiraju na značaju subjektivnog, individualnog u značenju, a realisti na izjednačavanju našeg znanja o objektima, sa samim objektima.

Ako se sada vratimo na pitanje sa početka ovog rada, možemo reći da značenje nije samo jedna izdvojena relacija, već pre kompleks relacija, i da je većina postojećih teorija značenja jednostrano iz tog kompleksa izdvajala samo

jednu relaciju, onu koja je najviše u skladu sa njenim opštim teorijskim usmerenjem i stavljala je u centar svojih interesovanja. Usled tako stvorenih različitih pristupa problemu značenja, u literaturi se pojavljuje određeni broj različitih vrsta značenja, koje zapravo predstavljaju različite aspekte ili dimenzije značenja. M. Marković (1971) na osnovu analize filozofske literature o značenju kao bitne dimenzije značenja izdvaja: a) mentalno značenje (odnos znaka prema određenoj psihičkoj dispoziciji), b) predmetno značenje (odnos znaka prema označenom objektu), c) jezičko značenje (odnos znaka prema drugim znacima u jeziku) i d) praktično značenje (odnos znaka i određenih akcija subjekta). Vučković (1995) iz semantičke i lingvističke literature izdvaja kao česte podele na: pojmovno, referencijalno, društveno, afektivno značenje... Bugarski (1989) kao dimenzije značenja o kojima govori semantika navodi: leksičko i gramatičko značenje, referencijalno i emotivno značenje, konkretno i apstraktno značenje, denotativno i konotativno značenje... Sve ove dimenzije značenja su međusobno povezane i čine multidimenzionalni geštalt nazvan *značenje* (cf. Lakoff & Jonson, 1980), tako da teorije iz kojih proističu zapravo ne stoje u odnosima protivrečnosti, kao što se to može na momente učiniti, već pre u odnosima komplementarnosti. Pri jednom ozbiljnom i strogom naučnom pristupu problemu značenja, nijedna od navedenih dimenzija značenja ne bi smela biti zanemarena.

Konotativno značenje

Dve, u literaturi najčešće pominjane vrste, odnosno dimenzije značenja su denotativno i konotativno značenje. Prethodno navedeni sukob između konceptualista i realista oko toga da li je pri određenju pojma značenja presudan odnos znaka i referenta (konkretnog predmeta na koji se odnosi), ili znaka i psihološke dispozicije označitelja, neposredno je implicirao preciznije određene navedene dve dimenzije značenja. Pri pokušaju definisanja denotativnog i konotativnog značenja nailazi se generalno na dva pristupa. Po prvom pristupu, koga najčešće srećemo u filozofiji (kako navodi Marković, 1971) denotativno značenje se određuje kao primenjivanje znaka (reči) na dati objekat, tj. imenovanje objekta, a pod konotativnim značenjem se podrazumevaju svojstva (atributi) koja poseduju imenovani objekti. Po drugom pristupu, koji se sreće u psihologiji, lingvistici i semantici, pod denotativnim značenjem se podrazumeva kako imenovanje objekta, tako i svojstva koji se smatraju karakterističnim za objekte označene tim rečima, a pod konotativnim značenjem se podrazumeva značenje subjektivnog karaktera koji se pridružuje denotativnom značenju. U lingvističkoj literaturi denotacija se najčešće odnosi na primarno, opšte, neutralno i eksplicitno značenje, a konotacija na lično, emotivno i implicitno

značenje. Kreč i saradnici (Krech, Crutchfield & Ballachey, 1972) pod konotativnim značenjem podrazumevaju osećanja i stavove koji se vezuju za odrađeni simbol. Rot (1982) konotativno značenje definiše kao denotativnom značenju pridruženo značenje, tj. kako emocionalna stanja i stavove, tako i misli koje određena reč izaziva i svojstva koja se pored svojstava što čine sadržaj denotativnog značenja pridaju objektima označenim rečima. Giro (1975) definišući na sličan način denotativno i konotativno značenje smatra ih za dva osnovna i suprotna oblika značenja koja se kombinuju u većini poruka. Denotaciju definiše kao objektivno shvatanje pojma, a konotaciju kao izraz subjektivne vrednosti vezane za znak.

U ovom radu konotativno značenje se shvata na način na koji se ono najčešće shvata u psihologiji, lingvistici i semantici, kao denotativnom značenju pridruženo značenje subjektivnog karaktera, odnosno lično, emotivno i implicitno značenje koje proističe iz subjekta koji shvata, a ne iz objekta koji je shvaćen.

U logici se značenje pojma određuje kao *misao o biti onoga što mislimo, tj. misao o bitnim karakteristikama (svojstvima) onoga što mislimo (predmeta)* (Petrović, 1982). Pojam trougla, na primer, je misao o bitnim karakteristikama trougla, pojam države je misao o bitnim karakteristikama države. Ovaj princip da se sadržaj, odnosno značenje pojma predstavlja preko bitnih karakteristika onoga o čemu mislimo je opšteprihvaćeni princip predstavljanja značenja u svim naučnim disciplinama koje se bave značenjem, počevši od filozofije pa do savremene semantike. Na taj način se došlo do opšteprihvaćenog stanovišta da značenja pojmova nisu jedinstvena i ne predstavljaju monolitne celine, već se radi o kompleksu različitih komponenti (svojstava, karakteristika) koje čine značenje jednog pojma. U skladu sa tim postavlja se pitanje: koje su to komponente značenja neophodne za definisanje osnovnih dimenzija značenja a samim tim i neophodne za opis značenja ?

Lingvistika odgovor na ovo pitanje pokušava da razlaganjem značenja pojmova na semantičke komponente metodom komponentijalne analize. Na ovaj način bi značenje imenice *stolica*, na primer, bilo razloženo na komponente: fizičko, neživo, tvorevina, nameštaj, sa nogama, sa naslonom, itd. Međutim, nedostatak ovakvog pristupa je što pojmove tretira kao apstraktne entitete koji predstavljaju elemente objektivnog sadržaja misaonog procesa, nezavisne od subjektivnog mišljenja, odnosno ličnog iskustva pojedinca. To, rekli smo, predstavlja ograničavanje izučavanja značenja na samo jednu njegovu dimenziju, i to onu koju smo nazvali predmetno ili denotativno značenje koje se definiše samo u relaciji sa konkretnim predmetom na koji se odnosi, izostavljajući druge dimenzije.

Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1980), međutim, kritikujući standardni objektivistički pogled na problem značenja, po kome se jedan objekat može potpuno razumeti i definisati u terminima seta njegovih

neodvojivih karakteristika, nezavisno od bilo koga ko ima iskustva sa njima, predlažu drugo rešenje. Po njihovom mišljenju svaki objekt je osim setom neodvojivih odlika, makar delimično definisan i *interakcionim odlikama*: a) funkcionalnim, b) perceptivnim, c) motoričkim, i d) namenskim karakteristikama. Na ovaj način izučavanje značenja se proširuje sa predmetnog i na praktičnu dimenziju značenja. Pitanje koje i dalje ostaje otvoreno je od kojih komponenata i od kojih latentnih dimenzija se sastoji subjektivna, tj. konotativna dimenzija značenja jednog pojma?

Jedan od prvih pokušaja da se empirijskim putem dođe do odgovora na pitanje o mogućnosti merenja individualnih razlika u okviru značenja je bilo istraživanje Ozguda i saradnika (Osgood, Succi & Tannenbaum, 1957). Ozgud je smatrao da se značenja koja imaju isti znaci razlikuju od individue do individue u zavisnosti od njihovog prethodnog iskustva. U skladu sa tim postavlja pitanje koji je to nivo značenja kojim bi se najadekvatnije mogle provocirati individualne razlike, i kojim bi se instrumentom mogle meriti te razlike u značenju. Odgovor nalazi u tehnici semantičkog diferencijala koja se sastoji od parova opozitnih prideva iskazanih u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene kojima se procenjuje značenje različitih pojmova (slika 1).

RAT

Loš -3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3 Dobar

*Slika 1: Primer skale semantičkog diferencijala
(Osgood, Succi & Tannenbaum, 1957).*

Intenzitet svog doživljaja značenja pojma, ispitanici su procenjivali zaokruživanjem jednog od brojeva na skalnom kontinuumu. Faktorskom analizom utvrđeno je postojanje tri dominantna faktora: a) evaluacije (skale: dobar - loš, prijatan - neprijatan...), b) potencije (skale: veliki - mali, jak - slab...) i c) aktiviteta (skale: brz - spor, mlad - star...), koji su predstavljali dimenzije hipotetičkog prostora značenja. Na taj način su se mogle utvrđivati razlike u značenju pojmova za različite ispitanike. Tehnika semantičkog diferencijala se od tada široko koristi u razne svrhe, od ispitivanja značenja verbalnog materijala, pa do istraživanja estetskih vrednosti.

Pitanje koje je i dalje ostalo otvoreno je šta se zapravo meri Ozgudovom skalom semantičkog diferencijala, tj. koja dimenzija značenja se meri na ovaj način. Ovo pitanje se postavlja jer je Ozgud u istraživanje krenuo sa već konstruisanom skalom i namerom da meri individualne razlike u značenju uopšte, bez prethodno teorijski precizno utvrđene dimenzije značenja

koju želi da meri. Ozgud je potom imao ideju da se skalom semantičkog diferencijala meri konotativno značenje pojmova, ali posle žestoke kritike odustaje od tog termina i odlučuje se za termin "afektivni nivo značenja" (vidi u Osgood, May & Miron, 1975). Ozgudu se zamera da je o najosetljivijoj tački pri konstrukciji skale - izboru prideva za početnu verziju skale na osnovu kojih zaključujemo o komponentama i dimenzijama značenja koje merimo - vođeno najmanje računa. Uzorak ispitanika je 40 pojmova okarakterisao pridevom koji bi im prvi pao na pamet, a zatim je formirana rang lista prideva po frekvenciji. Za instrument je odabrano 50 najfrekventnijih prideva, sa jasnim opozitom Nikakvog teorijskog kriterijuma, niti definicije specifične dimenzije značenja po kojoj bi se birali pridevi nije bilo, već je uzeto 50 najfrekventnijih prideva kojim bi se merile individualne razlike u značenju. Međutim, individualne razlike koje je Ozgud nastojao da meri mogu biti kako konotativne, tako i denotativne prirode. Činjenica da su najčešće individualne razlike u značenju konotativnog tipa ne znači da instrument meri samo tu dimenziju značenja. Kako i sam Ozgud kasnije priznaje, u njegovoj skali ima puno "denotativne kontaminacije", tj. puno skala ne meri čisto konotativne već i denotativne aspekte značenja. Primera radi "koliba", čije se značenje procenjuje, može zaista biti *vlažna* i *mračna*, a "nož" *oštar* ili *tup*. Isti je slučaj i sa skalama: *širok-tanak*, *težak-lak*, *živ-mrtav*, *mlad-star*... (Osgood & Miron, 1975). To su sve fizička, inherentna svojstva objekata koje procenjujemo, tako da se ne može govoriti čisto o merenju konotativne dimenzije značenja. Iz tog razloga Ozgudovo istraživanje daje samo delimični odgovor na pitanje o prirodi konotativne dimenzije značenja, koji nije u potpunosti zadovoljavajući, tako da pitanje komponenti koje čine konotativno značenje i dalje ostaje otvoreno.

Drugi pokušaji merenja konotativnog značenja od Ozguda do danas uglavnom se zadržavaju na nivou merenja konotativnog značenja pojedinačnih konkretnih pojmova. U tim istraživanjima koriste se najčešće vrlo neprecizni upitnici sa otvorenim odgovorima, gde određeni broj ispitanika upisuje po tri emocije i misli koje im padnu na pamet kada čuju neki pojam, a zatim ih dva do tri nezavisna procenjivača klasifikuju u grupu pozitivnih, neutralnih ili negativnih misli i emocija prema tom pojmu (Courts & Bartol, 1996). Osim ovakvih pojedinačnih pokušaja, ozbiljnijih pristupa ispitivanju konotativne dimenzije značenja pojmova u celini skoro da i nema, jer je uvreženo mišljenje da je konotativno značenje kao izvor subjektivnosti a time i nestabilnosti u značenju, teško meriti.

Iz tog razloga cilj ovog istraživanja je bio da se polazeći od teorijske osnove, i na osnovu definicije konotativnog značenja koja se prihvata u psihologiji, semantici i lingvistici, iz velikog broja prideva srpskog jezika izdvoje oni koji čine komponente konotativnog značenja, a potom pokušaju empirijskim putem precizno utvrditi latentne dimenzije od kojih se sastoji konotativno značenje. Na taj način bi konotativno značenje nekog entiteta

moglo biti izraženo tačkom u tom n-dimenzionalnom prostoru i tako predstavljeno vektorom od koordinatnog početka do te tačke. Polazi se od prideva jer oni u jeziku izražavaju svojstva odnosno karakteristika kojima se, kao što smo rekli, najčešće predstavljaju komponente značenja. Iz tog razloga se u istraživanju koristi skala u formi semantičkog diferencijala. Na krajevima mernog kontinuma nalazi par opozitnih prideva, i ispitanik može kvantitativno da proceni zasićenost pojma tom semantičkom komponentom.

Pošto značenja pojmova nisu jedinstvena i ne predstavljaju monolitne celine, već se pre radi o kompleksu različitih dimenzija značenja, cilj ovog istraživanja je bio da se utvrde latentne dimenzije od kojih se sastoji konotativna dimenzija značenja u takvom hipotetičkom višedimenzionalnom semantičkom prostoru.

Izbor skala

Parovi opozitnih prideva koji predstavljaju komponente konotativnog značenja dobijeni su iz nekoliko izvora:

1) Iz većeg broja dosadašnjih istraživanja koja su se bavila sličnom problematikom, i koja su koristila skale u formi semantičkog diferencijala (Osgood, Succi & Tannenbaum, 1957; Osgood, May & Miron, 1975; Berlyne, 1974; Marković, Subotić i Janković, 1998).

2) Uzorak studenata prve godine psihologije (N = 100) je dobio zadatak da na osnovu definicije konotativnog značenja napiše što veći broj parova opozitnih prideva koji bi po njihovom mišljenju predstavljali konotativnu dimenziju značenja. Dobijenu produkciju je činilo 4723 opozitnih parova prideva koji su potom poredani po frekvenci.

3) Kao glavni izvor prideva poslužio je korpus srpskog jezika (Kostić, Đ, 1999). Na osnovu definicije konotativnog značenja iz nekoliko hiljada najfrekventnijih prideva srpskog jezika izdvojeni su oni koji bi mogli predstavljati komponente konotativnog značenja.

4) Konačno, pridevi su ekstrahovani i iz "*Big five*" modela ličnosti koji se zasniva na tzv. "leksičkoj hipotezi", tj. mišljenju da su svi aspekti ljudske ličnosti od značaja, interesa ili nekakve koristi već utisnuti u jezičku supstancu (Krug, 1994; Knežević, Opačić i Radović, 1997). Polazeći od velikog broja prideva za koje su Olport i Odbert našli u *Webster's New Unabridged International Dictionary* da opisuju ličnosti i ljudsko ponašanje, posle višegodišnjih i višestrukih ispitivanja iskristalizovala se petofaktorska struktura koja najbolje opisuje celokupni prostor ličnosti. Pridevi za ovo istraživanje su ekstrahovani iz *Neo-pi-r* inventara ličnosti, autora Koste i MekKrija (Costa &

McCree, 1992) koja se za sada smatra za najbolju operacionalizaciju "Big five" modela ličnosti.

Na osnovu ovih izvora napravljena je zbirna lista od 1267 različitih parova opozitnih prideva koji su potom poredani po frekvenci. Usledile su višestruke redukcije prideva da bi se došlo do optimalnog uzorka skala kojim bi se ušlo u istraživanje. Najpre je uzorak ispitanika (N = 10) izbacio one prideve sa liste koje u manjoj meri zadovoljavaju definiciju konotativnog značenja, sinonime, nisko frekventne prideve kao i prideve koji nemaju adekvatan opozit. Na ovaj način došlo se do brojke od 200 parova opozitnih prideva. Potom je uzorak od 20 ispitanika dobio zadatak da proceni adekvatnost upotrebe ove skupine skala procenjujući mogućnost njihove primene na 25 slučajno izabranih pojmova. Skale su potom poredane po frekvenci pozitivnih procena ispitanika na 25 pojmova. Svrha ove procene je bila da se izdvoje najuniverzalniji pridevi koji malo zavise od objekta procene i smanji metaforičnost procena. U ovoj redukciji su, na primer, odbačeni pridevski parovi tipa "pošten - nepošten", jer se njima mogu procenjivati samo drugi ljudi, dok nema smisla pitati se za većinu drugih entiteta da li su poštteni ili nepoštteni (npr. da li je "kamen" pošten ili nepošten, da li je "drvo" pošteno ili nepošteno...). Vodeći računa i o frekvenci i zadovoljenju definicije konotativnog značenja došlo se do konačne brojke od 70 pridevskih opozita koji su korišćeni u daljem toku istraživanja u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene.

Izbor pojmova

Sledeći korak je bio izbor pojmova koji će se koristiti u istraživanju. Uzorak od 100 ispitanika dobio je zadatak da za 10 minuta napiše što više različitih pojmova (imenica u nominativu) kako im padaju na pamet, bez ikakvog posebno preciziranog kriterijuma produkcije. Na ovaj način je isprodukovano preko deset hiljada pojmova, posle čega je usledilo rangiranje pojmova po frekvenci. Kada je bila oformljena rang lista pojmova po frekvenci odabrano je slučajnim izborom po 30 visokofrekventnih, srednje frekventnih i nisko frekventnih pojmova. Iz ovako dobijene skupine pojmova trebalo je izdvojiti 10 što različitijih pojmova koji će se koristiti u daljem toku istraživanja. Za tu svrhu su nam pomogle i razne podele vrsta pojmova koje se koriste u logici (Petrović, 1982). U uzorku pojmova trebalo je da budu zastupljeni i konkretni i apstraktni pojmovi, pojmovi koji se odnose na žive i nežive entitete, emotivno pozitivni, negativni i neutralni pojmovi, oni koji su

ljudima jasni i oni koji su im nejasni, i visoko i nisko frekventni pojmovi, pojmovi koji se nose na entitete iz fizičke i iz socijalne sredine, itd.

Metod

Subjekti: Uzorak je sačinjavalo 237 ispitanika, oba pola koji su bili podeljeni u dve grupe (117 studenata prve godine i 120 studenata druge godine sa Odeljenja za psihologiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu).

Stimulusi: Uzorak stimulusa, selektovan na prethodno naveden način, je činilo 10 pojmova (imenica u nominativu): *znanje, kamen, strah, stolica, ljubav, telefon, ja, muzika, ajkula i prijatelj.*

Instrument: Instrument je činilo 70 parova opozitnih prideva iskazanih u formi sedmočlanih bipolarnih skala procene (Prilog 1). Radi eliminisanja uticaja redosleda skala napravljene su 4 verzije instrumenta sa potpuno randomiziranim redosledom skala.

Procedura: Ispitanici su procenjivali značenje 10 pojmova na 70 skala. Da bi se eliminisao eventualni uticaj redosleda pojmova koji se procenjaju svi ispitanici su dobili i pojmove slučajno rasporedene po redosledu. Vreme rada nije bilo ograničeno.

Rezultati

Za utvrđivanje latentnih generatora varijanse na skalama procene korišćena je analiza glavnih komponenti. Analiza je rađena: 1) za svaki pojam posebno i 2) *stringing out* metodom da bi se dobila faktorska struktura invarijantna u odnosu na sadržaj procene. *Stringing out* metoda je postupak kojim se trodimenzionalna matrica podataka (subjekti x pojmovi x skale) prevodi u dvodimenzionalnu (subjekti x skale), jer ne posedujemo odgovarajuće tehnike za obradu 3-D matrice podataka. Za izbor broja relevantnih faktora korišćen je Katelov *scree* kriterijum. Nakon izdvajanja relevantnih glavnih komponenti one su rotirane u orthoblique poziciju tipa II. Rezultati analize glavnih komponenti za sve pojmove zajedno prikazani su u tabeli 1.

Analiza glavnih komponenti je pokazala postojanje tri dominantna faktora. U priloženoj tabeli navedeni su sklopovi dobijenih orthoblique faktora. Zbog obima ovoga rada nismo u mogućnosti da prikažemo faktorske strukture za svaki pojam posebno, ali valja reći da one prate prikazanu faktorsku strukturu uz eventualno pojavljivanje jednog do dva specifična faktora.

DIMENZIJE KONOTATIVNOG ZNAČENJA

Tabela 1: Sklop orthoblique faktora

Faktor 1		Faktor 2		Faktor 3	
Prijatno	1.021	Upečatljivo	0.925	Objašnjivo	0.807
Poželjno	0.99	Aktivno	0.874	Logično	0.789
Drago	0.956	Veliko	0.784	Razumljivo	0.78
Opuštajuće	0.945	Izražajno	0.777	Opisivo	0.752
Željeno	0.943	Nadređeno	0.771	Određeno	0.748
Dobro	0.937	Duboko	0.749	Stvarno	0.7
Omiljeno	0.916	Jako	0.741	Jasno	0.694
Privlačno	0.913	Složeno	0.715	Sređeno	0.634
Povoljno	0.909	Primetno	0.676	Tipično	0.533
Pozitivno	0.904	Zanimljivo	0.669	Smisleno	0.472
Voljeno	0.858	Bogato	0.644	Predvidivo	0.466
Nežno	0.845	Podsticajno	0.643	Očekivano	0.429
Lepo	0.829	Inspirativno	0.64	Apstraktno	-0.52
Toplo	0.805	Motivišuće	0.64		
Blisko	0.743	Glavno	0.568		
Potrebno	0.732	Originalno	0.561		
Svetlo	0.707	Osetljivo	0.529		
Korisno	0.564	Informativno	0.524		
Moje	0.564	Bitno	0.456		
Vredno	0.522	Prvo	0.452		
Opasno	-0.81	Uobičajeno	-0.51		
		Obično	-0.583		

Kaiser-Mayer-Olkin mera reprezentativnosti navedenog uzorka skala iznosila je 0.98. Pouzdanost dobijenih faktora (β_6) prikazana je u tabeli 2. Korelacija dobijenih orthoblique faktora prikazana je u tabeli 3.

Tabela 2: Pouzdanost orthoblique faktora

I Faktor	0.99
II Faktor	0.96
III Faktor	0.93

Tabela 3: Korelacija orthoblique faktora

	f1	f2	f3
f1	1	.55	.38
f2	.55	1	.13
f3	.38	.13	1

Da bi se proverila stabilnost dobijene faktorske strukture upoređeni su sklopovi orthoblique faktora dobijeni na dva nezavisna uzorka ispitanika (na grupi studenata prve i druge godine). U ovu svrhu za obradu podataka je korišćen program COMFAC¹ koji daje podatke o stepenu sličnosti matrica sklopova i stepenu sličnosti faktora dobijenih na dva različita uzorka ispitanika. Kanoničke korelacije dobijenih faktora prikazane su u tabeli 4. Kanonički indeks, koji predstavlja koeficijent sličnosti dobijenih matrica sklopova faktora, iznosi .983.

Tabela 4: Kanoničke korelacije faktora dobijene COMFAC analizom.

faktor1	.998
faktor2	.996
faktor3	.986

Podaci su obrađeni i formama analize glavnih komponenti uz korišćenje različitih ortogonalnih rotacija. Rezultati takvih analiza su pokazali da prethodno dobijena faktorska struktura opstaje i u takvim ortogonalnim prostorima, što govori da sva tri faktora zadržavaju svoju nezavisnost iako su neki od njih, kako pokazuju kose rotacije, korelirani i preko 0.4.

Na osnovu svog položaja u sklopu orthoblique faktora, standardne devijacije, i sposobnosti da diskriminiraju predmete procene, izdvojeno je po deset skala iz svakog faktora koji najbolje predstavljaju faktore kojima

¹ Program COMFAC su napisali K. Momirović, S. Fajgelj, G. Knežević i S. Logar u matriks pseudojeziku statističkog paketa SPSS.

DIMENZIJE KONOTATIVNOG ZNAČENJA

pripadaju i sa kojima bi se išlo u dalja istraživanja. Merne karakteristike navedenih kolekcija skala, kao i merne karakteristike svake od skala koje su ušle u ovu verziju instrumenta prikazane su u narednim tabelama.

U tabeli 5 prikazane su mere reprezentativnosti kolekcije skala svakog od dobijenih faktora.

Tabela 5: Mere reprezentativnosti faktora

	f1	f2	f3
Kaiser-Mayer-Olkin, PSI 1	,999	,99	,97
Kaiser, Rice, PSI 2	,97	,94	,92

Mere pouzdanosti pod klasičnim sumacionim modelom, pod Guttmanovim modelom merenja i mere pouzdanosti prve glavne komponente date su u tabeli 6. Mere homogenosti dobijenih faktora prikazane su u tabeli 7. Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti svake od skala koje ulaze u sastav dobijenih faktora prikazane su u tabelama 8, 9 i 10.

Tabela 6: Mere pouzdamosti pod različitim modelima merenja

	f1	f2	f3
Cronbach, ALFA	,9762	,9248	,8230
Guttman, LAMBDA 6	,9759	,9282	,8498
Lord-Kaiser-Caffrey, BETA	,9764	,9263	,8797
Momirovic, BETA 6	,9767	,9327	,8859
Momirovic, Knezevic, GAMA	,9768	,9336	,8867
Guttman-Nicewander, RHO	,9781	,9406	,8894

Tabela 7: Mere homogenosti faktora

	f1	f2	f3
Prosečna korelacija varijabli, H 1	,8040	,5280	,2971
Momirovic, , H 2	,9835	,9174	,8865
Knezevic-Momirovic, H 5	1,0000	,7818	,8035

Tabela 8: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala prvog faktora (f1).
H se odnosi na Hotelingov a B na Bertov indikator valjanosti.

f1	Reprezent.	Relijabil.	H	B
Prijatno	999	8338	9277	9276
Drago	999	8624	9407	9398
Pozitivno	999	8199	9166	9161
Poželjno	999	8311	9232	9226
Dobro	999	8114	9142	9139
Željeno	999	8105	9153	9147
Omiljeno	9989	8393	9240	9235
Voljeno	9989	8105	9049	9041
Privlačno	9993	8060	9141	9134
Opuštajuće	9987	5906	7940	7995

Tabela 9: Reprezentativnost, pouzdanost i valjanost skala drugog faktora.

f2	REP	REL	H	B
Upečatljivo	9872	5188	7514	7550
Bitno	9942	4506	7111	7104
Nadređeno	9873	4166	6864	6968
Izražajno	9925	5642	7955	7920
Motivišuće	9940	7388	8470	8346
Veliko	9734	4287	6526	6704
Inspirativno	9938	7469	8541	8414
Aktivno	9891	4628	7249	7298
Jako	9778	3898	6343	6524
Podsticajno	9943	7257	8412	8288
Zanimljivo	9937	5957	8069	7997

Tabela 10: Mere reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti skala koje ulaze u sastav trećeg faktora (f3).

f3	REP	REL	H	B
Poznato	9680	2735	5692	5903
Razumljivo	9788	5591	7991	7950
Objašnjivo	9753	5408	7704	7309
Određeno	9827	3940	7081	6902
Jasno	9804	4838	7529	7527
Logično	9743	4140	6968	6951
Opisivo	9680	4742	7020	6482
Sređeno	9768	3945	6834	6934
Smisljeno	9381	3068	5313	6040
Stvarno	9712	3554	6622	6423
Apstraktno	9285	2441	4510	2330

Diskusija i zaključak

Osnovna ideja ovoga rada je bila da se, polazeći od teorijske osnove i definicije konotativnog značenja koja se prihvata u psihologiji, lingvistici i semantici, pokušaju utvrditi najpre konotativne komponente, a potom i latentne dimenzije konotativnog prostora značenja, kao jedne od dimenzija hipotetičkog višedimenzionalnog prostora značenja.

Videli smo da su analizom glavnih komponenata dobijena tri faktora koji predstavljaju dimenzije konotativnog prostora značenja (tabela 1). Prvi faktor je nazvan *emotivno-evaluativnim* jer skale koje ga čine nesumljivo predstavljaju emotivni (skale: prijatno, drago, voljeno...), kao i evaluativni aspekt doživljaja značenja pojmova (skale: dobro, pozitivno, lepo...). Drugi faktor je nazvan *konativnim* jer skale koje ga čine: upečatljivo, zanimljivo, nadređeno, veliko, primetno, bitno, itd., govore nešto o zainteresovanosti, usmerenosti pažnje, i važnosti tih objekata za ispitanika, iako su iskazane u formi prideva koji daju utisak da se više radi o osobinama samih predmeta a ne o osobinama ljudi koji njihovo značenje procenjuju. Treći faktor je nazvan *kognitivnim* jer skale koje ga čine: razumljivo, logično, objašnjivo, poznato, jasno, određeno, itd., nesumljivo predstavljaju saznajni odnosno kognitivni aspekt doživljaja značenja pojmova.

Vidimo da prvu glavnu komponentu konotativnog značenja čini emotivno-evaluativna dimenzija, što znači da se konotativno značenje nekog

pojma u najvećoj meri sastoji od emotivne procene, tj. od načina na koji čovek emotivno doživljava određene objekte i pojave iz svoje okoline. Na osnovu korelacija dobijenih faktora vidi se da su emotivno-evaluativna dimenzija i konativna dimenzija međusobno nešto više pozitivno korelirane nego sa kognitivnom dimenzijom, tj. visoke procene pojmova po emotivnoj dimenziji češće prate visoke procene pojmova po konativnoj dimenziji i obrnuto, nego što je to slučaj sa kognitivnim procenama. Jedan od najvažnijih zaključaka izvedenih iz ovog istraživanja bi bio da se konotativno značenje pojmova ipak može pouzdano (pouzdanost faktora je 0.99 za prvi, 0.96 za drugi i 0.94 za treći faktor) i valjano meriti (Kaiser-Mayer-Olkinova mera reprezentativnosti iznosi 0.98), iako je veliki broj autora smatrao da je konotativno značenje kao jedan od glavnih izvora nestabilnosti u značenju, teško uhvatljiv za merenje. Rezultati pokazuju da zaista uz osnovno, denotativno značenje pojmova ide i određena struktura subjektivnog značenja nazvana konotativnim značenjem i da ona može relativno precizno da se meri. O stabilnosti dobijene faktorske strukture konotativnog značenja govori nam i nalaz da ona opstaje i u različitim ortogonalnim prostorima, kao i to da postoji visok stepen slaganja te strukture dobijene na različitim grupama ispitanika.

Dobijeni nalazi o faktorskoj strukturi, tj. o latentnim dimenzijama od kojih se sastoji konotativno značenje pojmova pokreće mnoga pitanja. Jedno od pitanja koje se prvo nameće je pitanje o principima po kojima je strukturisano značenje u ljudskoj memoriji, odnosno preciznije značenje pojmova u semantičkoj memoriji. Ovaj centralni problem za svaku teoriji semantičke memorije za sada daje odgovore samo za određene principe strukturisanja objektivnog, denotativnog značenja pojmova, ne obuhvatajući njima još uvek ništa od konotativnog značenja pojmova. Podaci o konotativnom značenju pojmova u ovom istraživanju su dobijeni crpljenjem njihovih značenja iz semantičke memorije, tako da rezultati prikazuju upravo dominantne dimenzije od kojih se sastoji konotativno značenje pojmova u jednom takvom višedimenzionalnom značenjskom prostoru semantičke memorije. U tom slučaju svaki pojam bi mogao biti prikazan tačkom u dobijenom trodimenzionalnom prostoru konotativnog značenja sa emotivno-evaluativnom, konativnom i kognitivnom koordinatom, i predstavljen vektorom od početka koordinatnog sistema do te tačke. Tako bi se računanjem euklidskih distanci između tačaka mogle meriti semantičke (u ovom slučaju konotativne) distance među pojmovima i njihovim komponentama, što predstavlja primarni izazov svih modela semantičke memorije koji za sada nije adekvatno rešen ni u jednoj od postojećih teorija (Lachman & Lachman, 1979). Na taj način bi se makar za konotativni aspekt značenja pojmova moglo utvrditi koji pojmovi su povezani u jednom takvom prostoru, kojim komponentama i koliko jako. Osim toga, mišljenja smo, da bi boljim upoznavanjem i delimičnim ovladavanjem tehnikama i metodama

za merenje konotativnog značenja, lakše prišli izučavanju osnovnog, denotativnog značenja, eliminišući tako jedan od glavnih izvora varijabilnosti u značenju. Iz tog razloga, između ostalog, u toku su preciznije analize, provera dobijenih dimenzija na drugom uzorku ispitanika, većem uzorku pojmova i finalna konstrukcija instrumenta za merenje konotativnog aspekta značenja. Nakon toga, mogla bi da slede istraživanja kojima će se pokušati utvrditi na koji način i po kojim principima se klasterišu pojmovi, kao i ispitivanje konotativne distance pojmova u jednom takvom trodimenzionalnom konotativnom prostoru značenja.

Reference

- Bugarski, R. (1989). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Berlyne, D. E. (1974). *Studies in the new experimental aesthetics*. Washington D. C.: Hemisphere Publishing Corporation.
- Costa, P.T., Jr., & McCrae, R.R. (1992). *NEO PI-R. Professional Manual*. Psychological Assessment Resources, Inc.
- Courts, N. F., & Bartol, M. G. (1996). Psycho somatic - connotations for people who are neither nurses nor physicians. *Clinical Nursing Research*, vol.5.
- Giro, P. (1975). *Semiologija*. Beograd: Beogradski Izdavačko-grafički zavod.
- Knežević, G., Radović, B. i Opačić, G. (1996). *Evaluacija "Big five" modela ličnosti kroz obuhvatnu analizu inventara ličnosti NEO-PI-R*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Kostić, Đ. (1999). Korpus srpskog jezika. Kvantitativni opis strukture srpskog jezika.
- Krech, D., Crutchfield, R. & Ballachey, E. (1972). *Jezik i komuniciranje*. U *Pojedinac u društvu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krug, S. (1994). Personality: A Cateilian Perspective. In: S. Strack & M. Lorr (Eds.): *Normal and Abnormal Personality*. New York: Springer Publishing Company, Inc..
- Lachman, R., Lachman, J.(1979). *Cognitive psychology and information processing*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- Marković, M. (1971). *Dijalektička teorija značenja*. Beograd: Nolit.
- Marković, S., Subotić, I., Janković, D. (1998). Dimenzije subjektivnog doživljaja forme: konstrukcija jednog novog semantičkog diferencijala. Izlaganje na *IV naučnom skupu Empirijska Istraživanja u Psihologiji*, Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Osgood, C., Succi, G.J., and Tannenbaum, P. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Osgood, C., May, W., Miron, M. (1975). *Cross-cultural universals of affective meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Petrović, G. (1982). *Logika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rot, N. (1982). *Znakovi i značenja*. Beograd: Nolit.
- Subotić, I., Janković, D., Marković, S. (1997). Dimenzije subjektivnog doživljaja forme. Izlaganje na *X Kongresu Psihologa Jugoslavije*, Petrovac na moru.
- Vučković, P. (1995). *Ogledi iz semantike i pragmatike*. Beograd: Savremena administracija.

Prilog 1

Instrument od 70 skala koji je korišćen u istraživanju.

<i>POJAM</i>

Neprijatno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Prijatno
Nepoželjno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Poželjno
Bezvredno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Vredno
Nepotrebno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Potrebno
Uznemirujuće	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Opuštajuće
Nepodsticajno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Podsticajno
Neupečatljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Upečatljivo
Loše	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Dobro
Hladno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Toplo
Nejasno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Jasno
Netipično	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Tipično
Poslednje	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Prvo
Bezizražajno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Izražajno
Nepouzđano	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Pouzđano
Ružno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Lepo
Beskorisno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Korisno
Nevoljeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Voljeno
Neinformativno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Informativno
Nestvarno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Stvarno
Jednostavno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Složeno
Malobrojno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Mnogobrojno

Prilog 1 - nastavak

Nerazumljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Razumljivo
Sporedno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Glavno
Nebitno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Bitno
Neodređeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Određeno
Nezanimljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Zanimljivo
Negativno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Pozitivno
Nemotivišuće	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Motivišuće
Nepromenljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Promenljivo
Tuđe	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Moje
Odbojno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Privlačno
Neobjašnjivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Objašnjivo
Neuobičajeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Uobičajeno
Prolazno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Večno
Besmisleno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Smisleno
Plitko	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Duboko
Jednoliko	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Raznoliko
Neinspirativno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Inspirativno
Neopisivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Opisivo
Neželjeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Željeno
Nedostižno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Dostižno
Neoriginalno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Originalno
Neomiljeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Omiljeno
Neprimetno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Primetno
Neobično	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Obično

Prilog 1 - nastavak

Neostvarljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Ostvarljivo
Nepovoljno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Povoljno
Nekvalitetno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Kvalitetno
Daleko	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Blisko
Konkretno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Apstraktno
Neosetljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Osetljivo
Često	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Retko
Posebno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Opšte
Nepredvidivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Predvidivo
Nepoznato	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Poznato
Tamno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Svetlo
Neočekivano	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Očekivano
Podređeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Nadređeno
Grubo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Nežno
Siromašno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Bogato
Prošlo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Buduće
Neupotrebljivo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Upotrebljivo
Slabo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Jako
Nelogično	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Logično
Bezopasno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Opasno
Malo	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Veliko
Nesređeno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Sređeno
Nesigurno	-3 ___ -2 ___ -1 ___ 0 ___ 1 ___ 2 ___ 3	Sigurno

Connotative Aspect of Meaning: Establishing the Latent Dimensions

Dragan Janković

*Laboratory of Experimental Psychology
University of Belgrade, Serbia, Yugoslavia*

The aim of this research was to establish components and latent dimensions which constitute the connotative dimension of meaning, as one of the dimensions in hypothetical multidimensional semantic space. Research was performed in several phases: first, from the adjectival corpus of Serbian language, 1267 adjectives were selected and later reduced to 70 basic components defined by opposite pairs of adjectives (clear - unclear, pleasant - unpleasant...). In the second phase, 237 subjects evaluated 10 concepts of different meaning (*knowledge, stone, shark...*) according to already mentioned adjectives on 7-step bipolar scales. The factorial analysis was performed for each concept by using orthoblique rotation. A stringing-out method was performed for all concepts in order to establish invariant factorial structure that is independent of content which was evaluated. In factorial analysis 3 factors were extracted: I factor (scales: pleasant, desirable, good, dear...), II factor (scales: impressive, motivating, essential...), and III factor (scales: clear, logical, explainable, familiar...). These three factors could be named I-*affective-evaluative*, II-*conative*, and III-*cognitive* dimensions of connotative semantic space. The results also suggest that by using this form of instrument, connotative dimension of meaning could be reliably and validly measured.

Key words: connotative meaning, semantic differential, semantic space